

گفتمان مناظره‌ای

بررسی سازوکارها و ساختار گفتمانی مناظره‌های تلویزیونی
دهمین انتخابات ریاست جمهوری - خرداد ۱۳۸۸

سید رضا حجتی

نشر ساقی، ۱۸۰/۱۱۶

حجتی، سیدرضا، ۱۲۵۰-

گفتنمان مناظره‌ای: بررسی ساز و کارها و ساختار گفتنمان مناظره‌های
تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست جمهوری - خرداد ۱۳۸۸ / سیدرضا
حجتی، تهران: ساقی، چاپ اول: ۱۳۹۰، تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه، ۱۶۰ ص
۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۸-۱۸-۴ ۲۹۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. انتخابات - - ایران - - مناظره‌ها، ۲. نامزدهای ریاست جمهوری - -
ایران - - مناظره‌ها، ۳. زبان - - جنبه‌های سیاسی، ۴. بحث و مذاکره - -
ایران، ۵. ایران - - سیاست و حکومت - - ۱۳۸۸، ۶. تاریخ - - جمهوری
اسلامی، ۱۳۸۸ - ۷. نویسنده: حجتی، سیدرضا، ۱۲۵۰-

۳۲۴/۹۵۵

ج۳ / ۱۷۸۹ / ۱۵ JQ

۱۳۹۰

۲۲۵۱۱۷۱

کتابخانه‌ی ملی ایران ملی

گفتمان مناظره‌ای

سید رضا حجتی

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۰، شمارگان: ۲۲۰۰ نسخه

ویراستار: عظمای مفیدی

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

ناظر چاپ: حمید علی محمدی

لیتوگرافی: کوثر، چاپ: پایدار

شابک: ۹۶۴-۶۰۰-۹۷۸، قیمت: ۲۹۰۰۰ ریال

حقوق چاپ و نشر برای انتشارات ساقی محفوظ است. تلفن: ۸۸۸۰۹۷۴۸

۱	پیش‌گفتار
۳	مقدمه

۹	بخش اول: زبان، انتخابات و قدرت
---	--------------------------------

۱۱	فصل اول: کلیات
----	----------------

۱۱	۱-۱- مقدمه
----	------------

۱۳	۲-۱- مدل مفهومی گفتمان مناظره‌ای ...
----	--------------------------------------

۱۶	۳-۱- کلمات کلیدی تحقیق
----	------------------------

۲۷	فصل دوم: رویکردهای مهم در تحلیل گفتمان انتقادی
----	--

۲۷	۱-۲- مقدمه
----	------------

۲۸	۲-۲- مطالعات نظری
----	-------------------

۳۵	۳-۲- رویکردهای مهم در تحلیل گفتمان انتقادی
----	--

۵۸	۴-۲- روش زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌بنیاد‌هالیدی
----	--

۶۲	۵-۲- اصول، پیش‌فرض‌ها و انگاره‌های تحلیل گفتمان
----	---

۶۳	۶-۲- مهم‌ترین اهداف تحلیل گفتمان
----	----------------------------------

۶۵	بخش دوم: سازوکارها و ساختار گفتمانی مناظره‌های تلویزیونی ...
----	--

۶۷	فصل اول: گفتمان مناظره‌ای
----	---------------------------

۶۷	۱-۳- مقدمه
----	------------

۳-۱-۱- طرح‌واره‌ی گفتمان مناظره‌ای ۶۸

۳-۲- اصول، پیش‌فرض‌ها و انگاره‌های... ۷۰

فصل دوم ۱۲۷

جمع‌بندی نهایی ۱۲۷

۴-۱- مقدمه ۱۲۷

۴-۲- دست‌آوردهای تحقیق ۱۲۸

فهرست منابع ۱۳۹

اعلام ۱۴۵

با من به مصاحبه سخن نگویید.

امام علی علیه السلام

پیش گفتار

مطالعه‌ی انتقادی پدیده‌ها و رویدادهای اجتماعی تأثیرگذار در حیات مادی و معنوی جامعه مانند انتخابات ریاست‌جمهوری یا انتخابات مجلس و شوراهای شهر و روستا و بررسی مناسبات قدرت در پیکره‌ی مدیریت نظام جمهوری اسلامی و نهادهای مدنی برخاسته از آن، پیوسته یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جامعه‌ی انقلابی، اسلامی، متفکر و رو به رشد ایرانی بوده است. مناظره‌های تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ یکی از استراتژیک‌ترین رویدادهای زبانی-اجتماعی است که طرح و تبیین ابعاد گفتمانی آن در میان افشار تحصیل کرده و در عرصه‌ی عمومی می‌تواند قدرت تحلیل آحاد مردم و مسئولان را در رویارویی با تعامل‌های گفتمانی استراتژیک افزایش داده، جامعه را در برابر هجوم افکار انحرافی و استثمار زبانی در تعامل‌های روزمره و رویدادها و کنش‌های اجتماعی متناظر مقاوم ساخته و امکان تشخیص و تبیین مواضع راستین و انحرافی را برای آن‌ها فراهم نماید.

به‌رغم چالش‌های به‌وجودآمده در عرصه‌ی مدیریت سیاسی و فضای عمومی

کشور در اثر فرایند انتخابات ریاست‌جمهوری به‌ویژه متأثر از مناظره‌های تلویزیونی نامزدهای ریاست‌جمهوری در رقابت‌های انتخاباتی و بحران‌های اجتماعی پس از اعلام نتایج شمارش آرا با ایمان به این‌که در فضای حاکمیت اسلامی و در عرصه‌ی تحقیقات دانشگاهی امکان طرح و تبیین مسائل اجتماعی به شیوه‌ای علمی و روشن‌گرانه پیوسته فراهم است و بر اساس این باور که چنین تحقیقی در چارچوب علمی - دانشگاهی می‌تواند در روشن‌گری مسائل جامعه مفید واقع شود، محقق با طرح عنوان «گفتمان مناظره‌ای» به توصیف، تفسیر و تبیین سازوکارها و ساختار گفتمانی مناظره‌های تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ همت گماشته است.

خدای بزرگ را شاکرم که پس از گذشت یک سال و چند ماه از برگزاری مناظره‌های تلویزیونی نامزدهای دهمین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ موفق به تنظیم این مجموعه شده‌ام. بی‌تردید، این اثر نتیجه‌ی هدایت‌های دایمانه‌ی استاد گرامی‌ام خانم دکتر داوری و پشت‌گرمی‌های بی‌دریغ آقای دکتر زندی و راهنمایی‌های عالمانه و صبورانه‌ی استاد ارجمندم، خانم دکتر غیاثیان و مظاهرت‌های آقای دکتر سلطان‌نیاست. صمیمانه از مساعدت‌های علمی و مشفقانه‌ی این بزرگواران که مایه‌های علمی و تحلیلی این اثر مرهون راهنمایی‌های بی‌دریغ آن‌ها است، سپاس‌گزارم. همچنین لازم می‌دانم از ناشر محترم، آقای کریمی‌پور و دوستان عزیزم در نشر سلفی قدردانی کنم که در این هنگامه‌ی بصیرت آگاهانه، زحمات چاپ این اثر را پذیرفتند.

سیدرضا حبجی

خرداد ماه ۱۳۹۰

آوازش و اعتبار اشخاص در شرایط دشوار و بحرانی شناخته می‌شود.
امام علی علیه‌السلام، نهج‌البلاغه

مقدمه

ماهیت حکومت اسلامی، نفی هرگونه استبداد فکری و اجتماعی و انحصار اقتصادی است. جمهوری اسلامی ایران بر اساس اصل سوم قانون اساسی موظف است همه‌ی امکانات خود را برای مشارکت عامه‌ی مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود به کار گیرد (منصور، ۱۳۸۸: ۱۹-۲۹). از این رو، هنر مدیریت اسلامی، فراهم ساختن شرایطی است که همه‌ی طرف‌های ارتباط در یک رویداد اجتماعی - سیاسی همچون انتخابات، فرصت و امکان تصمیم‌گیری منطقی و خلاق را داشته باشند.

تقویت تفکر حفظ ماهیت نظام در میان مردم و مسئولان، تعمیم خدمات شهروندی و افزایش سطح رضایت‌مندی مردم و کوشش برای حضور فعال مردم در عرصه‌های تصمیم‌گیری از شعارهای اولیه‌ی انقلاب و از رویکردهای همیشگی نظام جمهوری اسلامی است.

بدیهی است حضور آگاهانه، شاداب و مؤثر مردم در عرصه‌های مهم تصمیم‌گیری برای تعیین سرنوشت خود در هر کشور، نشان‌دهنده‌ی ابتنای به قانون از سوی مردم و حاکمان و به مفهوم مقبولیت و مشروعیت هر نظام است. یکی از

استراتژی‌های مؤثر و نوخاسته برای تحقق چنین اهدافی در حکومت‌های مبتنی بر «دموکراسی انتخاباتی» برگزاری «مناظره‌ی تلویزیونی» نامزدهای انتخاباتی است که به‌طور مستقیم در رسانه‌ی ملی و در برابر دیدگان مردم و افکار عمومی جامعه انجام می‌شود. استراتژی کارآمدی که ماهیت آن گفتمانی و مبتنی بر اصل گفت‌وگو است. این رویداد زبانی - گفتمانی که برای نخستین بار در تاریخ انتخابات ریاست‌جمهوری در ایران در خرداد ۱۳۸۸ انجام می‌شد، به‌طور مستقیم از گفتمان انقلاب اسلامی و گفتمان‌های رقیب و نهاد مردم تأثیر می‌پذیرفت.

نشانه‌های آشکار و پوشیده‌ی زبانی در این رویداد ارتباطی - اجتماعی این واقعیت را از بیش‌اشکارتر کرده است که به‌رغم پرده‌پوشی‌ها و عادی‌سازی‌های سیاسی از سوی گفتمان‌های مسلط در دوره‌های پیشین، میان گفتمان‌های رقیب نسبت به صداقت دولت و کارآمدی مدیریت آن در تدوین و پیش‌برد برنامه‌های مؤثر برای تحقق وظایف قانونی خود تعارض، بلکه تنازع حاکم است.

گفت‌وگوی رودرروی رفای انتخاباتی و پخش زنده‌ی آن از رسانه‌ی ملی، یک بار دیگر عرصه‌ی عمومی را با تضارب آرای گفتمان‌ها - خرده‌گفتمان‌های موجود در نظام روبه‌رو ساخته، فضایی از شور و شعور را به سوی مردم گشود و از سوی دیگر، به دلیل ماهیت گفتمانی خود، نظام گفتمانی مسلط را به‌طور جدی به چالش کشید؛ رویدادی که عرصه‌ی اندیشه و احساس ملی را درنوردید و آثار و تبعات آن همه‌ی مناسبات قدرت درون و برون نظام را از خود متأثر ساخت، بلکه بر مناسبات جهانی نیز اثر گذاشت.

انتخابات به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی - سیاسی در جوامع مرفقی یا در حال توسعه با توجه به ابعاد عملکرد و تأثیرگذاری آن در فرایند مدیریت جامعه در داخل کشورها و مناسبات بین‌المللی یکی از پراهمیت‌ترین رویدادهای جهانی به‌ویژه در جامعه‌ی اسلامی و انقلابی ایران است. نهاد دولت به‌عنوان قوه‌ی مجریه و ریاست‌جمهوری به‌عنوان عالی‌ترین مقام رسمی کشور پس از مقام رهبری در بدنه‌ی حاکمیت پایگاه قدرت و خدمت است. از این رو، انتخاب استراتژی برتر

و راهبردهای اثربخش از سوی هر یک از رقبای انتخاباتی می‌توانست آثار و نتایج متفاوتی به بار آورد. لذا هر یک از شرکت‌کنندگان مناظره‌های تلویزیونی در انتخابات ریاست جمهوری دهم کوشیدند تا با استفاده از قابلیت‌های سخت‌افزاری و به‌ویژه با به‌کارگیری روش‌های نرم‌افزاری مبتنی بر به‌کارگیری سازوکارهای زبانی - گفتمانی نظام معنایی گفتمان رقیب را در اذهان عمومی خنثا، رقیب را از میدان رقابت طرد و نظام معنایی خود را تثبیت و مخاطبان را معتقد و طرفدار گفته‌ی خود ساخته، در نتیجه سهم بیش‌تری از مدیریت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه را به خود اختصاص داده، شرایط را هرچند نسبی برای حفظ یا بازتولید قدرت خود فراهم نمایند.

در نگاه ما مناظره، رویدادی زبانی و مبتنی بر گفت‌وگو است که با الگویی بنیادین از اهداف برنامه‌ریزی‌شده و بهره‌برداری از دانش، بینش و مهارت‌های اجتماعی شرکای گفتمانی در مناسبات انسانی کاربرد فراوانی دارد. به نظر می‌رسد، گفت‌وگوهای تلویزیونی کاندیداهای ریاست جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ به‌شدت از گفتمان حاکم «اصول‌گرایی - احمدی‌نژادگرایی» و گفتمان‌های رقیب تأثیر پذیرفته بود و رقبای انتخاباتی در این گفت‌وگوها نگاه خود را به تبیین بحران‌های مدیریتی جامعه معطوف ساخته، هر یک می‌کوشیدند با خوانشی مقابل یا هرچند متناظر الگویی جایگزین را برای مدیریت جامعه ارائه نمایند. بر این اساس می‌توان مناظره‌های تلویزیونی رقبای انتخابات ریاست جمهوری دهم در ایران را «گفتمان مناظره‌ای» نامید؛ «فرایندی استراتژیک» که طی آن طرفین گفت‌وگو کوشیدند با در هم تنیدن کنش‌های زبانی - گفتمانی با ساخت‌های سیاسی - اجتماعی شریک گفتمانی و مخاطبان خود را متقاعد و با خود همراه سازند. رویدادی زبانی - اجتماعی که تحت تأثیر آن مخاطبان تلویزیونی، مشارکین غیرمستقیم مناظره‌ها بلافاصله پس از هر جلسه مناظره‌ی رقبای انتخاباتی با تأثیر از الگوی زبانی کاندیداها در نقش حامیان کاندیدای خود با هیجان و شوری

احساسی، گاه هدایت‌شده و در چارچوب فعالیتی سازمان‌یافته «دموکراسی مناظره‌ای» را به «مناظره‌ی خیابانی» و «تظاهرات مردمی» کشاندند. فرایندی زبانی - گفت‌مانی که با حضور بیش از ۸۵ درصدی مردم در پای صندوق‌های رأی همراه بوده، آثار و تبعات آن هنوز در عرصه‌ی عمومی و ارکان مدیریت جامعه نمایان است. کرداری زبانی که آثار و تبعات آن در ابعاد مدیریت سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حوزه‌های داخلی (مدیریت شهری) و خارجی (روابط بین‌الملل) دربردارنده‌ی پیام‌های روشنی است که می‌تواند در صورت بازخوانی و تحلیل درست، در خور مطالعه و توجه بوده، نتایج آن مبنای مناسبی برای تنظیم و تولید ایده‌های گفت‌مانی در «روند پیوسته در گذار فرایند مدیریت مدنی» در نظام جمهوری اسلامی ایران باشد. به‌علاوه تبیین گفت‌مان‌های موجود در جامعه می‌تواند سطح دانش و هویت‌یاری زبانی را در عرصه‌ی عمومی افزایش داده، در کسب آگاهی انتقادی نسبت به زبان و کارکردهای آن و بسط اندیشه‌ی انتقادی در مخاطبان نسبت به این رویداد و رویدادهای بدیل و جلوگیری از پیش‌داوری‌های تنش‌زا یا ادامه‌ی آن در جامعه مؤثر باشد.

مسئله‌ی اصلی این تحقیق آن است که سازوکارها و ساختارهای زبانی گفت‌مان‌مدار و دیدگاه‌های ایدئولوژیکی حاکم بر تولید گفت‌مان مناظره‌های تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران در خرداد ۱۳۸۸ کدام است. ساختارهای زبانی گفت‌مان‌مدار مشخصه‌های زبان‌شناختی یا جامعه‌شناختی هستند که دیدگاه اجتماعی یا ایدئولوژی خاصی را منعکس می‌نمایند. متون ملایم با کارکردهای فکری و اجتماعی متونی‌اند که به‌کارگیری یا عدم به‌کارگیری آن‌ها یا تغییر و تبدیل آن‌ها به صورت دیگر در گفته یا متن باعث شود که از گفته برداشت‌های متفاوتی شود، مطلبی پوشیده و مبهم شود یا صراحت بیش‌تری پیدا کند یا بخشی از گفته را برجسته نماید و بخشی دیگر را در حاشیه قرار دهد و بالآخره در متن لایه‌های زیرین و زبرین ایجاد کند. از طریق کشف و بررسی و تبیین و توجه این ساختارها و با به کار گرفتن این مؤلفه‌ها در تحلیل متون می‌توانیم متن را

بکاویم و به لایه‌های زیرین آن برسیم و به پیام واقعی که در چارچوب دیدگاه فکری - اجتماعی سازمان داده شده است، دست‌یازیم (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۱۴۱ و ۱۶۵-۱۶۱). در این راستا، نگارنده کوشیده است، تا ضمن پاسخ‌گویی به سؤال اصلی برای سؤال‌های زیر نیز پاسخ بیابد، که:

و جوه مشترک گفتمان‌های مناظره‌های تلویزیونی انتخابات ریاست‌جمهوری دهم کدام‌اند؟

و جوه اختلاف گفتمان‌های مناظره‌های تلویزیونی انتخابات ریاست‌جمهوری دهم کدام‌اند؟

نسبت و رابطه‌ی گفتمان‌های موجود در انتخابات ریاست‌جمهوری دهم با گفتمان عمومی و گفتمان حاکمیت چگونه است؟

در این راستا، بخش اول کتاب به طرح مباحث نظری و بررسی مهم‌ترین رویکرهای تحلیل گفتمان انتقادی پرداخته است و چون این تحقیق در چارچوب نظریه‌ی فرهنگی - جامعه‌شناختی فرکلاف و روش زبان‌شناسی نقش‌گرای هالیدی سامان یافته است، این نظریه و زوایایی از دستور نقش‌گرای هالیدی با بسط و گسترده‌ی بیش‌تری مورد بررسی قرار گرفته است.

در بخش دوم، محقق با تمرکز بر تاریخچه‌ی مناظره‌های تلویزیونی به‌ویژه با رویکرد انتخاباتی، به دلیل ماهیت گفتمانی مناظره‌های تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ با بهره‌گیری از شیوه‌ای تلفیقی از الگوی سه لایه‌ای فرکلاف و ابزار زبان‌شناختی دستور نقش‌گرای هالیدی سازوکارها و ساختار گفتمانی مناظره‌های تلویزیونی دهمین انتخابات ریاست‌جمهوری ایران در خرداد ۱۳۸۸ را توصیف، تفسیر و تبیین کرده است.